

Formation Platforms for the Guarantee of Fair Trial Implementation in the Criminal Systems of France and Iran

Mohammadreza Agheli Moghadam¹, Hamidreza Mirzajani², Hossein Taji³, Majid Shayeganfard⁴

1. Ph.D Student of Criminal Law and Criminology, Mashhad Branch, Islamic Azad University, Mashhad, Iran.

2. Assistant Professor, Department of Criminal Law and Criminology, Mashhad Branch, Islamic Azad University, Mashhad, Iran.

3. Assistant Professor, Department of Criminal Law and Criminology, Mashhad Branch, Islamic Azad University, Mashhad, Iran.

4. Assistant Professor, Department of Criminal Law and Criminology, Mashhad Branch, Islamic Azad University, Mashhad, Iran.

ARTICLE INFORMATION

Article Type: Original Research

Pages: 515-532

Article history:

Received: 20 Des 2023

Edition: 24 Feb 2024

Accepted: 22 Apr 2024

Published online: 25 Jul 2024

Keywords:

defense rights, fair trial, criminal proceedings, correctness of proceedings, guarantee of execution.

Corresponding Author:

Hamidreza Mirzajani

Address:

Iran, Mashhad, Islamic Azad University, Mashhad Branch, Department of Criminal Law and Criminology.

Orchid Code:

0000-0003-1813-4472

Tel:

09151107444

Email:

drmirzajani2@yahoo.fr

ABSTRACT

Background and Aims: Guaranteeing the implementation of fair proceedings is one of the important issues. The purpose of this article is to examine the question of what are the foundations of the formation of the guarantee of fair proceedings in the criminal law of France and Iran?

Materials and Methods: This article is descriptive and analytical. Materials and data are also qualitative and data collection was used in collecting materials and data.

Ethical Considerations: In this article, the originality of the texts, honesty and trustworthiness are observed.

Findings: The findings showed that supporting the defense rights of individuals (including explanation of charges, explanation of rights, contact with the family, access to a lawyer, silence and presentation of the last defense) and guaranteeing the correctness of proceedings at different stages are the most important platforms for the formation of the guarantee of implementation. They are fair proceedings.

Conclusion: By comparing the aforementioned platforms and comparing with the French criminal system, several shortcomings are visible in the current criminal system of Iran, the most important of which are the lack of guarantee of execution in case of delay in the explanation of the charge, contact with the family, presentation of the last defense and the openness of the criminal proceedings, the lack of deterrence of the guarantee of the prescribed executions regarding the violation.

Cite this article as:

Agheli Moghadam MR, Mirzajani HR, Taji H, Shayeganfard M. Formation Platforms for the Guarantee of Fair Trial Implementation in the Criminal Systems of France and Iran. *Economic Jurisprudence Studies*. 2024.

ویژه‌نامه فقه و قانون، دوره ششم، شماره پیاپی ۵، سال ۱۴۰۳

بسترهای شکل‌گیری ضمانت اجرای دادرسی منصفانه در نظام‌های کیفری فرانسه و ایران

محمد رضا عاقلی مقدم^۱، حمیدرضا میرزاجانی^۲، حسین تاجی^۳، مجید شایگان فرد^۴

۱. دانشجوی دکتری گروه حقوق جزا و جرم‌شناسی، واحد مشهد، دانشگاه آزاد اسلامی، مشهد، ایران.
۲. استادیار گروه حقوق کیفری و جرم‌شناسی، واحد مشهد، دانشگاه آزاد اسلامی، مشهد، ایران.
۳. استادیار گروه حقوق کیفری و جرم‌شناسی، واحد مشهد، دانشگاه آزاد اسلامی، مشهد، ایران.
۴. استادیار گروه حقوق کیفری و جرم‌شناسی، واحد مشهد، دانشگاه آزاد اسلامی، مشهد، ایران.

چکیده

زمینه و هدف: ضمانت اجرای دادرسی منصفانه از موضوعات مهم و محل بحث و نظر است. ارائه تبیین جامع از ضمانت اجرای دادرسی منصفانه، مستلزم شناخت بسترهای شکل‌گیری آن است. هدف مقاله حاضر بررسی این سؤال است که بسترهای شکل‌گیری ضمانت اجرای دادرسی منصفانه در حقوق کیفری فرانسه و ایران چیست؟

مواد و روش‌ها: مقاله حاضر توصیفی-تحلیلی است. مواد و داده‌ها نیز کیفی است و از فیش‌برداری در گردآوری مطالب و داده‌ها استفاده شده است.

ملاحظات اخلاقی: در این مقاله، اصالت متون، صداقت و امانت‌داری رعایت شده است.

یافته‌ها: یافته‌ها نشان داد که حمایت از حقوق دفاعی اشخاص (مشمول بر تفهیم اتهام، تفهیم حقوق، تماس با خانواده، دسترسی به وکیل، سکوت و ارائه آخرین دفاع) و تضمین صحت رسیدگی در مراحل مختلف، مهم‌ترین بسترهای شکل‌گیری ضمانت اجرای دادرسی منصفانه می‌باشند.

نتیجه: با ملاک قرار دادن بسترهای مزبور و در مقایسه با نظام کیفری فرانسه، کاستی‌های متعددی در این خصوص در نظام کیفری فعلی ایران به چشم می‌خورند که از جمله مهم‌ترین آن‌ها می‌توان به فقدان ضمانت اجرا در قبال تأخیر در تفهیم اتهام، تماس با خانواده، ارائه آخرین دفاع و علنی بودن دادرسی کیفری، عدم بازدارندگی ضمانت اجرای مقرر در خصوص نقض تفهیم حقوق و دسترسی به وکیل، فقدان ضوابط قانونی در ارتباط با دام‌گستری و هم‌چنین عدم تضمین کافی صحت رسیدگی در مراحل تعقیب جرم و تحقیقات مقدماتی اشاره نمود.

اطلاعات مقاله

نوع مقاله: پژوهشی

صفحات: ۵۱۵-۵۳۲

سابقه مقاله:

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۹/۲۹

تاریخ اصلاح: ۱۴۰۲/۱۲/۰۵

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۲/۰۳

تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۰۵/۰۴

واژگان کلیدی:

حقوق دفاعی، دادرسی منصفانه، رسیدگی کیفری، صحت رسیدگی، ضمانت اجرا.

نویسنده مسئول:

حمیدرضا میرزاجانی

آدرس پستی:

ایران، مشهد، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد مشهد، گروه حقوق کیفری و جرم‌شناسی.

کد ارکید:

0000-0003-1813-4472

تلفن:

۰۹۱۵۱۱۰۷۴۴۴

پست الکترونیک:

drmirzajani2@yahoo.fr

۱. مقدمه

حقوق فرانسه، ضمناً اجرای دادرسی در مواردی چون عدم بازدارندگی ضمانت‌های اجرایی مقرر در خصوص نقض تفهیم حقوق و دسترسی به وکیل، فقدان ضمانت اجرا در قبال تأخیر در تفهیم اتهام و علنی بودن دادرسی کیفری با خلأ و نارسایی مواجه است». به‌منظور بررسی سؤال و فرضیه مورد اشاره، ابتدا حمایت از حقوق دفاعی متهم و ضمانت اجرای آن و در ادامه صیانت از صحت رسیدگی در حقوق دو کشور مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۲. مواد و روش‌ها

مقاله حاضر توصیفی-تحلیلی است. مواد و داده‌ها نیز کیفی است و از فیش‌برداری در گردآوری مطالب و داده‌ها استفاده شده است.

۳. ملاحظات اخلاقی

در این مقاله، اصالت متون، صداقت و امانت‌داری رعایت شده است.

۴. یافته‌ها

یافته‌ها نشان داد که حمایت از حقوق دفاعی اشخاص (مشمول بر تفهیم اتهام، تفهیم حقوق، تماس با خانواده، دسترسی به وکیل، سکوت و ارائه آخرین دفاع) و تضمین صحت رسیدگی در مراحل مختلف، مهم‌ترین بسترهای شکل‌گیری ضمانت اجرای دادرسی منصفانه می‌باشند.

۵. بحث

۵-۱. حمایت از حقوق دفاعی متهم

دادرسی منصفانه، مجموعه تضمینات و ملاک‌های پیش‌بینی شده در سازوکار قضایی است که هدف آن‌ها، پاسداشت حقوق اصحاب دعوا در پروسه رسیدگی به انواع دعاوی نزد محکمه صالح، بی طرف و مستقل می‌باشد (آقایی طوق و همکاران، ۱۳۹۲، ۹۱). اهمیت دادرسی منصفانه تا آنجاست که برخی صاحب‌نظران (سیلویو، ۲۰۱۹، ۱۴)، از آن به عنوان ستون حمایت از دولت دموکراتیک یاد نموده‌اند. لذا این نکته مسلم است که نقض دادرسی منصفانه، ضررهای مادی و معنوی متعددی در پی دارد که تصویب ضمانت اجرا در قبال نقض آن را ضروری می‌سازد. به بیان دیگر، پاسداشت دادرسی منصفانه، تنها با تدوین قوانین میسر نشده و نیازمند ضمانت‌های اجرایی کارآمد می‌باشد. به‌طور کلی، هرگاه یک قانون را یکی از افراد جامعه نقض کند، قدرت عمومی برای حفظ نظم و حقوقی که ضمن نقض آن قانون تباه شده، عکس‌العمل نشان می‌دهد این عکس‌العمل را ضمانت اجرا گویند (جعفری‌لنگرودی، ۱۴۰۱، ۸۶). این نکته مسلم است که تبیین جامع و ارزیابی منطقی از هر پدیده، بدون توجه به بسترها و زمینه‌های شکل‌دهنده آن، قطعاً امکان‌پذیر نیست. ضمانت اجرای دادرسی منصفانه نیز از این قاعده کلی مستثنی نیست و شناخت جامع این موضوع، نیازمند مطالعه بسترها و زمینه‌های شکل‌دهنده آن است. بر مبنای آنچه گفته شد، هدف مقاله حاضر بررسی این سؤال است که بسترهای شکل‌گیری ضمانت اجرای دادرسی منصفانه در نظام‌های کیفری فرانسه و ایران چیست؟ تمایز و نوآوری مقاله حاضر بررسی سؤال مورد اشاره است. فرضیه مقاله نیز بدین شکل قابل طرح است که «در حقوق کیفری ایران نسبت به

«با ایراد اتهام به شخص متهم، وی وارد فرآیندی از دادرسی کیفری می‌شود که یک طرف آن، حکومت با تمام اختیارات و امکانات قرار دارد و در طرف دیگر، متهمی قرار دارد که در برابر قوای حکومتی، ناتوان است» (سروش‌نژاد و همکاران، ۱۳۹۹، ۲۹۳-۲۷۹). بر این مبنای، بایستی اتهام وارده فوراً به شخص متهم تفهیم شود تا وی فرصت کافی برای تدارک تمهیدات دفاعی را داشته باشد. از آنجا که عدم تفهیم اتهام و یا تأخیر در انجام آن، موجب به‌هم خوردن موازنه برابری بین متهم و دستگاه قضایی (به‌عنوان بخشی از حاکمیت) می‌گردد. بنابراین لزوم حمایت از حق مزبور و هم‌چنین تسریع در اعمال آن، زمینه‌ساز پیش‌بینی ضمانت اجرا در این راستا است.

در حقوق کیفری فرانسه عدم تأخیر در تفهیم اتهام، از حقوق مسلّم متهم به‌شمار رفته و در قبال نقض آن، ضمانت اجرای بطلان و بی‌اعتباری تحقیقات مقرر گردیده است (سروش‌نژاد و همکاران، ۱۳۹۹، ۲۹۳-۲۷۹). از آنجا که در حقوق کیفری فرانسه با توجه به ماده ۱-۶۳ ق.آ.د.ک این کشور، تفهیم اتهام، فقط ماهیت جرم ارتكابی را در بر نمی‌گیرد؛ بلکه شامل محل و مدت تحت نظر، تمهیدهای احتمالی و زمان مفروض جرم ارتكابی نیز می‌شود (آشوری و همکاران، ۱۳۹۲، ۳۲)، بنابراین قید فوریت شامل همه موارد پیش‌گفته نیز می‌گردد.

در حقوق کیفری ایران، علی‌رغم تصریح ماده ۵ ق.آ.د.ک ۱۳۹۲ مبنی بر اینکه: «متهم باید در اسرع وقت، از موضوع و ادله اتهام انتسابی آگاه ... شود» و هم‌چنین ماده ۴۶ که: «... ضابطان باید موضوع اتهام و ادله آن را بلافاصله و به‌طور کتبی به متهم ابلاغ و تفهیم کنند...»، تخلف از اجرای تکالیف مزبور از

حقوق دفاعی را می‌توان مجموعه امتیازاتی تلقی نمود که به موجب آن، امکان دفاع مؤثر برای متهم در فرآیند رسیدگی کیفری تضمین شده (کونو، ۲۰۰۸، ۱۴۹)، و به وی آزادی در استفاده از امکانات قانونی به‌منظور احقاق حقوق خویش اعطا می‌نماید (گلدوست جویباری و همکاران، ۱۳۹۷، ۷۷-۱۰۰). اصل رعایت حقوق دفاعی متهم، با ریشه در حقوق طبیعی از بنیادی‌ترین اصول دادرسی است که تضمین اجرای صحیح آن، ارمغان درستی و مشروعیت کار قضایی را به‌دنبال خواهد داشت و نقض آن به عکس، بی‌اعتباری مطلق اعمال قضایی را به همراه دارد (محسنی و همکاران، ۱۴۰۰، ۲۳۷)؛ بنابراین می‌توان یکی از بسترهای مهم به‌منظور پیش‌بینی ضمانت اجرا در راستای تضمین دادرسی منصفانه را حمایت از حقوق دفاعی اشخاص برشمرد.

شورای قانون اساسی فرانسه در تصمیم مورخ ۲۸ ژوئیه ۱۹۸۹ در ارتباط با حقوق دفاعی متهم، آن را از لوازم وجود یک دادرسی منصفانه - که توازن بین حقوق طرف‌ها را تضمین می‌کند- تلقی نموده است (آمبرویز، ۲۰۱۱، ۱۶۳). حقوق دفاعی متهم در قوانین آئین دادرسی کیفری کشورهای مختلف در قالب مصادیق گوناگونی پیش‌بینی شده است که از جمله مهم‌ترین آن‌ها می‌توان به حق تفهیم اتهام، حق تفهیم حقوق، حق تماس با خانواده، حق دارا بودن وکیل، حق سکوت و حق ارائه آخرین دفاع اشاره نمود.

۵-۱-۱. حق تفهیم اتهام و تأثیر آن در شکل‌گیری ضمانت اجرا

از جمله ضابطان رعایت شود و متهم وادار به متهم ساختن خود نشود» (قاسمی‌مقدم، ۱۳۹۴، ۱۵۳). به بیان دیگر، پیش‌زمینهٔ پاسداشت حقوق دفاعی، رعایت اصل اطلاع‌رسانی (و به تبع آن تفهیم حقوق) است (گرامیان و همکاران، ۱۳۹۹، ۳۵۲) و چون نقض وظیفهٔ تفهیم حقوق به متهم از جانب پلیس و ضابطان، مغایر با حق بر اطلاعات و تضعیف‌کنندهٔ حقوق دفاعی وی و در نتیجه ناقض اصل تساوی سلاح‌ها و موازین دادرسی منصفانه است؛ لذا پاسداشت حق مزبور را می‌توان به‌عنوان بستر پیش-بینی ضمانت اجرا در این راستا قلمداد نمود.

به نظر می‌رسد که بازدارندگی ضمانت اجرای مقرر در حقوق کیفری فرانسه در ارتباط با نقض حق تفهیم حقوق متهم از جانب پلیس و ضابطین دادگستری (بی‌اعتباری دلیل یا تحقیقات انجام‌شده) از ضمانت اجرای مقرر در حقوق کیفری ایران (سه ماه تا یک سال انفصال از خدمات دولتی برای ضابطین متخلف) بیشتر است. چرا که با پیش‌بینی ضمانت اجرای اخیرالذکر در حقوق ایران، صرفاً امکان مجازات ضابطین متخلف فراهم می‌گردد؛ درحالی‌که ممکن است تحقیقات انجام‌شده و دلایل مکتسبهٔ بعدی بر این مبنا، کماکان به قوت خویش باقی باشند.

۵-۱-۳. حق تماس با خانواده و تأثیر آن در شکل‌گیری ضمانت اجرا

حق تماس با خانواده یا آشنایان یکی از مصادیق حقوق دفاعی متهم در مرحلهٔ کشف جرم و تحت نظر است. این حق از اموری است که باعث کاهش امکان

جانب ضابطین دادگستری، مستوجب ضمانت اجرای مقرر در مادهٔ ۶۳ (سه ماه تا یک سال انفصال از خدمات دولتی) شناخته نشده و بر این مبنا قانون-گذار کیفری ایران هیچ ضمانت اجرایی را در قبال تأخیر در تفهیم اتهام، پیش‌بینی ننموده است.

نکته‌ای دیگر که در ارتباط ضمانت اجرای نقض حق تفهیم اتهام در نظام‌های کیفری ایران و فرانسه به چشم می‌خورد، فقدان یا حداقل نقش کمرنگ رویهٔ قضایی در این راستا می‌باشد. این در حالی است که مرجعی همچون دیوان اروپایی حقوق بشر با استناد به کنوانسیون اروپایی حقوق بشر و هم‌چنین پروتکل‌های الحاقی به آن، به صدور رویه‌های قضایی در مورد اصول تضمین‌کنندهٔ دادرسی منصفانه از جملهٔ تفهیم اتهام به متهمان می‌نماید و دولت‌های اروپایی عضو را به تمکین از آن رویه‌ها، الزام نموده است (محمودی جانکی و همکاران، ۱۴۰۰، ۳۲۹).

۵-۱-۲. حق تفهیم حقوق و تأثیر آن در شکل-گیری ضمانت اجرا

«حق بر تفهیم حقوق متهمان از سوی ضابطان دادگستری را می‌توان زیر مجموعهٔ حق کلی‌تری تحت عنوان حق بر اطلاعات دانست. حق بر اطلاعات به معنای حق دسترسی شهروندان به اطلاعات موجود در مؤسسات حکومتی، یکی از مصادیق مهم حقوق بشر است» (ساریخانی و همکاران، ۱۳۹۱، ۶۰).

«در عرصهٔ حقوق کیفری به‌طور خاص، مبنای اصلی برای تفهیم حقوق از سوی ضابطان، تأمین حقوق دفاعی متهمان است و لازمهٔ به‌کارگیری حقوق دفاعی متهم، آگاهی متهم از آن‌هاست؛ به‌گونه‌ای که تساوی سلاح‌ها برای متهم در برابر مقامات رسمی و

در حقوق کیفری ایران و در بند ۵ ماده واحده قانون احترام به آزادی‌های مشروع و حفظ حقوق شهروندی مصوب ۱۳۸۳ چنین مقرر شده است: «اصل منع دستگیری و بازداشت افراد ایجاب می‌نماید که در موارد (بازداشت) ضروری ... خانواده دستگیرشدگان در جریان قرار گیرند». ماده ۵۰ ق.آ.د.ک ۱۳۹۲ نیز در این زمینه اشعار می‌دارد: «شخص تحت نظر می‌تواند به وسیله تلفن یا هر وسیله ممکن، افراد خانواده یا آشنایان خود را از تحت نظر بودن آگاه کند و ضابطان نیز مکلفاند مساعدت لازم را در این خصوص به عمل آورند؛ مگر آنکه بنابر ضرورت تشخیص دهند که شخص تحت نظر نباید از چنین حقی استفاده کند». هرچند ق.آ.د.ک در مورد ضمانت اجرای این حق، سکوت اختیار کرده است؛ اما با توجه به اینکه این حق در قانون حفظ حقوق شهروندی نیز به رسمیت شناخته شده و طبق ماده ۷ ق.آ.د.ک، حقوق شهروندی این قانون تحت حمایت و ضمانت قرار گرفته است، می‌توان آن را دارای ضمانت اجرا دانست (مؤذن‌زادگان و همکاران، ۱۳۹۴، ۱۸۴)؛ هرچند نزدیک‌تر به صواب این بود که قانونگزار، ضمانت اجرای نقض حق مزبور را به صورت موردی تعیین می‌نمود.

۵-۱-۴. حق دسترسی به وکیل و تأثیر آن در شکل‌گیری ضمانت اجرا

به‌طور کلی، حق دسترسی به وکیل، لازمه اجرای مطمئن سایر حقوق دفاعی است. چراکه اغلب متهم، از حقوق قانونی خود مطلع نیست و نمی‌تواند ادعاهای خود را آن‌گونه که باید و شاید به سمع و

سوء استفاده ضابطین دادگستری و هم‌چنین مجریان فرآیند کشف جرم از موقعیت خویش در اذیت و آزار متهم شده و یا این امور را به حداقل می‌رساند (قمی اوپلی، ۱۳۹۷، ۴۵۵). چراکه انتقال اطلاعات به بیرون با استفاده از این حق به سهولت انجام پذیرفته و به اعمال هرچه بهتر حقوق دفاعی متهم یاری می‌رساند. بر این مبنا، نقض حق مزبور مستلزم تعیین ضمانت اجرا از سوی قانون‌گذار است.

در حقوق کیفری فرانسه، ماده ۲-۶۳ ق.آ.د.ک این کشور بیان می‌دارد: «هر شخص تحت نظر می‌تواند به درخواست خود، در مهلت پیش‌بینی شده در بند آخر ماده ۱-۶۳، حداکثر ظرف سه ساعت، به استثنای اوضاع و احوال غیر مترقبه، به وسیله تلفن به شخصی که عادتاً با او زندگی می‌کند یا یکی از والدین خود در خط مستقیم یا یکی از برادرها یا خواهرهای خود و یا کارفرمای خود، موضوع را اطلاع دهد. اگر افسر پلیس قضایی به‌خاطر ضرورت تحقیق، معتقد باشد که متهم بازداشت شده نباید از این حق استفاده کند باید موضوع را فوراً به اطلاع دادستان شهرستان برساند تا نسبت به آن تصمیم‌گیری کند»؛ و طبق ماده ۱-۶۳، شخص تحت نظر باید از این حق به صورت مکتوب مطلع شود. با توجه به سکوت قانون‌گذار فرانسوی در قبال نقض حق مزبور به‌طور خاص و موردی و هم‌چنین با توجه به ضمانت اجرای عام مقرر در مواد ۱۷۰ تا ۱۷۴ قانون آئین دادرسی کیفری این کشور مبنی بر بطلان تحقیقات و اقدامات انجام‌شده در صورت عدم رعایت تشریفات اساسی دادرسی در هر مرحله از رسیدگی (از جمله مرحله کشف جرم)، می‌توان ضمانت اجرای مزبور را در این مورد خاص نیز مجری قلمداد نمود.

در نگاه قانون‌گذار ایرانی دارد که همین امر، بستری برای پیش‌بینی ضمانت اجرا در قبال نقض آن گردیده است. توضیح مطلب اینکه در قانون فوق‌الذکر، هم ضابطین در مرحله تحت نظر (ماده ۵۲) و هم بازپرس در مرحله تحقیقات مقدماتی (ماده ۱۹۰) مکلف به اعلام و تفهیم این حق شده‌اند. ضمانت اجرای نقض این تکلیف از سوی ضابط و بازپرس، به ترتیب عبارت است از محکومیت به سه ماه تا یک سال انفصال از خدمات دولتی و مجازات انتظامی درجه هشت و سه. نکته قابل تأمل آن است که این ضمانت اجرا چه نفعی برای متهم دارد؟ متهمی که می‌توانست در پرتو همراهی یک وکیل، از خود بهتر دفاع کند، اکنون می‌تواند صرفاً مجازات انتظامی سالب حق خود را به نظاره بنشیند» (عارفی؛ امیدی، ۱۳۹۸، ۱۸۸-۱۶۵). این در حالی است که پیشتر تبصره ۲ ماده واحده انتخاب وکیل توسط اصحاب دعوا مصوب ۱۳۷۰، سلب حق همراهی وکیل از سوی متهم را افزون بر مجازات انتظامی، موجب بی‌اعتباری حکم صادره از سوی دادگاه می‌دانست.

۵-۱-۵. حق سکوت و تأثیر آن در شکل‌گیری ضمانت اجرا

پاسداشت حق سکوت متهم، یکی از مؤلفه‌های دادرسی منصفانه است و رعایت آن هم در مرحله کشف جرم و هم در مرحله تحقیقات مقدماتی، الزامی است. حق مزبور، اولاً: منتج از اصل کرامت انسانی است که رعایت آن در تصمیم مورخ ۳۰ ژوئیه ۲۰۱۰ شورای قانون اساسی فرانسه مورد تأکید قرار گرفته

نظر قضات برساند. از این رو حق داشتن وکیل و هم-چنین تفهیم آن، یکی از تضمینات حقوق دفاعی متهم است (میرمحمدصادقی و همکاران، ۱۴۰۰، ۲۵۹). به بیان دیگر، چون نقض حق دسترسی به وکیل، سایر حقوق دفاعی متهم را تحت‌الشعاع قرار داده و قابلیت نقض آن‌ها را دارد، بنابراین پاسداشت حق دسترسی به وکیل، زمینه‌ای برای پیش‌بینی ضمانت اجرا به منظور تضمین دادرسی منصفانه است.

در حقوق فرانسه، وکلا از قدیمی‌ترین صاحبان مشاغل قضایی هستند و همیشه به‌طور گسترده بر اقامه و دفاع از دعاوی در محاکم تمرکز داشته‌اند (خانی‌والی‌زاده، ۱۴۰۱، ۱۸۱). در خصوص دعاوی کیفری به‌طور خاص نیز ق.آ.د.ک این کشور، مداخله وکیل در مرحله پلیسی را نیز پذیرفته است. بر اساس ماده ۱-۶۳ این قانون، نیروهای پلیس قضایی باید شخص تحت‌نظر را حداکثر سه ساعت پس از دستگیری و به زبان قابل فهم برای وی، از حق انتخاب وکیل آگاه سازند. در مرحله تحقیقات مقدماتی نیز به موجب ماده ۱۱۴، حضور وکیل نه تنها حق متهم، بلکه از تکالیف مقام قضایی رسیدگی‌کننده است و تضمین این مقررات، بطلان و بی‌اعتباری آرا و تصمیمات قضایی است. در رویه قضایی این کشور، وکیل در اثنای تحقیقات، حق مداخله و سخن گفتن را در فضای عاری از تهدید و ارباب و نیز آگاهی از محتویات پرونده را داشته و از هرگونه رفتار موهن و خلاف شأن، مصون است (دیوسالار و همکاران، ۱۳۹۹، ۳۲۶).

«در حقوق کیفری ایران، رویکرد ق.آ.د.ک ۱۳۹۲ به حق دسترسی به وکیل و ضمانت اجرای پیش‌بینی شده در قبال نقض آن، حکایت از اهمیت حق مزبور

که از منظر قانون‌گذار ایرانی، هیچ وابستگی بین اصل نفی خود اتهامی با اعلام حق سکوت به متهم وجود ندارد؛ این وضعیت، از توأم نبودن اعلام حق سکوت به متهم با ضمانت اجرای بی‌اعتباری اظهارات اخذ شده از متهم بدون آن قابل استنباط است. در ارتباط با اصل نفی خود اتهامی، نقض آن بر اساس مقررات ماده ۶۰، با ضمانت اجرای بی‌اعتباری توأم است؛ ولی عدم اعلام آن به متهم بر اساس مقررات ماده ۱۹۵، مستلزم ضمانت اجرا نیست؛ این در حالی است که فرض بر این است که اصل نفی خود اتهامی و رعایت حق سکوت دو روی سکه دادرسی منصفانه هستند.

۵-۱-۶. حق ارائه آخرین دفاع و تأثیر آن در

شکل‌گیری ضمانت اجرا

حق ارائه آخرین دفاع توسط متهم، یکی از مؤلفه‌های دادرسی منصفانه است که رعایت آن، هم در مرحله تحقیقات مقدماتی و هم در مرحله رسیدگی و صدور حکم، از جانب بازپرس، قاضی صادرکننده حکم و سایر مقامات ذی‌ربط قضایی الزامی است. چون مقصود اصلی از گنجاندن حق ارائه آخرین دفاع برای متهم، جلوگیری از بروز اشتباهات قضایی، محکومیت افراد بی‌گناه و صدور آرای مغایر است. بنابراین وجود ضمانت اجرا به‌منظور تضمین آن‌ها، ضروری به نظر می‌رسد.

در حقوق کیفری فرانسه، علاوه بر ضمانت اجرای عام بطلان تحقیقات و اقدامات انجام‌شده مقرر در ماده ۱۷۱ ق.آ.د. ک این کشور، رویه قضایی نیز در صورتی که تحقیقات مقدماتی بدون اخذ آخرین دفاع از متهم، پایان یافته و لطمه به منافع طرف‌های دعوا را همراه داشته باشد، می‌تواند آن را بی‌اعتبار اعلام کند.

است (کاسیا، ۲۰۱۶، ۹۸)؛ به بیان ساده، این اصل کرامت انسانی است که به قاضی اجازه می‌دهد تا بر رعایت حق بنیادین سکوت، نظارت نماید. ثانیاً: رعایت اصل نفی خود اتهامی، مستلزم اعلام حق سکوت به متهم است. رعایت اصل نفی خود اتهامی و به تبع آن اعلام حق سکوت به متهم، زمینه‌ساز قابلیت اتکا به اظهارات آتی متهم در محکومیت وی است. در غیر این صورت، عدم اعلام حق سکوت به متهم، منجر به نادیده‌گرفتن اصل نفی خود اتهامی شده و نادیده گرفتن اصل نفی خود اتهامی، منجر به بی-اعتباری اظهارات اخذ شده از متهم می‌شود (صالحی، ۱۳۹۹، ۳۰).

در نظام کیفری فرانسه، نسبت به حق سکوت متهم و نیز یادآوری آن، هیچ استثنایی در ق.آ.د.ک مشاهده نمی‌شود و این مطلب از متن ماده ۱-۶۳ این قانون مشخص می‌گردد که برخلاف حقوق دیگر، این حق، به‌طور مطلق بیان شده است (آشوری و همکاران، ۱۳۹۲، ۳۲). بنابراین، سوگند دادن متهم به گفتن حقیقت نیز موجب ضمانت اجرای بطلان تحقیقات است و چنین اقراری، منشأ اثر نیست (عزتی بهلولی و همکاران، ۱۳۹۸، ۱۴۸). در ارتباط با ضمانت اجرای بطلان تحقیقات در قبال نقض حق سکوت متهم و یادآوری آن از جانب بازپرس در آئین دادرسی کیفری فرانسه، چون ضمانت اجرای مزبور ناظر به تحقیقات انجام شده و بطلان آن‌هاست و نه صرفاً تنبیه فرد یا مقام متخلف. بنابراین به نظر می‌رسد که کارکرد آن در پیشبرد اهدافی همچون تأمین کرامت انسانی متهم و هم‌چنین نفی خود اتهامی وی مؤثرتر است.

در نظام حقوق کیفری ایران، ضمانت اجرای پیش-بینی شده در ق.آ.د.ک ۱۳۹۲، نشان‌دهنده آن است

۵-۲-۱. صحت رسیدگی در مرحله کشف جرم و تأثیر آن در شکل‌گیری ضمانت اجرا

کشف جرم، اولین مرحله از فرآیند پنج مرحله‌ای دادرسی کیفری و حتی پیچیده‌ترین و حساس‌ترین مرحله آن می‌باشد و پاسداشت اصول دادرسی منصفانه در این مرحله، ضمن دارا بودن اهمیتی به مراتب فراتر از سایر مراحل رسیدگی کیفری، تا حد زیادی به پاسداشت حقوق دفاعی متهم و هم‌چنین تضمین صحت رسیدگی کیفری در این مرحله، یاری خواهد رساند.

در حقوق کیفری فرانسه، قانون‌گذار به‌منظور تضمین صحت رسیدگی در مرحله کشف جرم، مبادرت به جرم‌انگاری و تعیین ضمانت‌اجرای کیفری برای اعمالی نموده است که (صرف نظر از سمت مرتکب آن) یا موجب عدم شروع مرحله کشف جرم به‌منظور احقاق حق می‌شوند و یا موجب اخلال در انجام قانونی وظایف پلیس و ضابطین دادگستری می‌گردند. در ارتباط با اعمال گونه نخست، می‌توان به مادتهای ۴۳۴ و ۴۳۴-۲ قانون جزای این کشور اشاره نمود. به‌موجب ماده ۴۳۴-۱: «هر کس نسبت به جنایتی که امکان پیش‌گیری یا محدود کردن آثار آن وجود دارد یا نسبت به کسانی که از قابلیت ارتکاب جنایات جدیدی برخوردار بوده و امکان جلوگیری از ارتکاب آنها نیز وجود دارد آگاهی داشته و مقامات مربوطه را از این امور مطلع نسازد، به مجازات سه سال حبس و چهل و پنج هزار یورو جزای نقدی محکوم خواهد شد». ماده ۴۳۴-۲ نیز در این زمینه مقرر می‌دارد: «هر کس نسبت به بدرفتاری، محرومیت‌ها یا تعرضات جنسی که به طفل زیر ۱۵ سال یا شخصی که به‌لحاظ سن، بیماری، معلولیت، ناتوانی جنسی یا

همانگونه که ملاحظه می‌گردد، علاوه بر قانونگذار فرانسوی، رویه قضایی این کشور نیز به لزوم جلوگیری از بروز اشتباهات قضایی، محکومیت افراد بی‌گناه و صدور آرای مغایر واقع بوده و از این طریق، به حمایت رویه‌ای از حق ارائه آخرین دفاع توسط متهم (با تمرکز بر مرحله تحقیقات مقدماتی) همت گمارده است.

در نظام کیفری ایران، با وجود تصریح مادتهای ۲۶۲ و ۳۷۱ ق.آ.د.ک ۱۳۹۲ مبنی بر لزوم اخذ آخرین دفاع از متهم به ترتیب در مراحل تحقیقات مقدماتی و رسیدگی و صدور حکم، ضمانت اجرای مشخصی از جانب قانونگذار در این راستا پیش‌بینی نگردیده است. هرچند چنانچه مقام قضایی (اعم از بازپرس و یا قاضی محکمه) عمداً از اخذ آخرین دفاع امتناع نماید، می‌توان آن را وفق ماده ۵۷۶ ق.م.ا ۱۳۷۵، واجد جنبه کیفری تلقی کرد. در رویه قضایی، عدم اخذ آخرین دفاع در پایان مرحله رسیدگی در دادگاه، حسب مورد از موجبات تجویز اعاده دادرسی یا نقض رأی در دیوان عالی کشور قلمداد شده است. با وجود پیش‌تازی رویه قضایی از قانون‌گذار در این مورد، مقرر نمودن ضمانت اجرای متناسب و بازدارنده از جانب قانونگذار به‌منظور تضمین حق ارائه آخرین دفاع ضروری به نظر می‌رسد.

۵-۲. صیانت از صحت رسیدگی

در این قسمت، ذیل چهار بخش مجزا به بررسی ضمانت اجرای ناظر بر تضمین صحت رسیدگی کیفری به تفکیک مراحل آن در نظام کیفری حال حاضر ایران و فرانسه، خواهیم پرداخت.

روانی یا حالت حاملگی قادر به دفاع از خود نباشد، علم و آگاهی داشته باشد و مقامات مربوطه را مطلع نسازد، به سه سال حبس و ۴۵ هزار یورو جزای نقدی محکوم می‌شود». در خصوص اعمال گونه دوم نیز می‌توان به ماده ۱۲-۴۳۴ قانون جزای این کشور اشاره نمود که بیان می‌دارد: «شهادت دروغ با اتیان سوگند نزد ... مأمور پلیس قضایی که مأمور اجرای یک نیابت قضایی است، مستوجب پنج سال حبس و هفتاد و پنج هزار یورو جزای نقدی است».

علاوه بر موارد گفته شده، یکی از مؤلفه‌هایی که تضمین‌کننده اصل صحت رسیدگی در مرحله کشف جرم است، تحصیل ادله به طریق مشروع و قانونی است. «در ارتباط با ادله نامشروع و غیر قانونی، در حقوق فرانسه، ضمانت اجراهای چندی پیش‌بینی شده است. برخی از این ضمانت اجراها، جنبه فردی دارد و علیه پلیس یا مقام قضایی خاطی اتخاذ می‌گردد. بعضی دیگر، یک تدبیر کیفری ماهوی به نفع متهم و مبنی بر تخفیف مجازات است که به ندرت، به مرحله اجرا در می‌آید؛ ولی مهم‌ترین و مؤثرترین اقدام، یک تدبیر دادرسی است که مبتنی بر رد اتهام و سلب اعتبار از دلیل است» (تدین، ۱۳۸۷، ۹۴). دام-گستری (عملیات نفوذ)، یکی از مصادیقی است که به‌طور جدی، مشروعیت تحصیل ادله را زیر سؤال می‌برد. در نظام کیفری فرانسه، ماده ۸۰-۷۰۶ ق.آ.د.ک این کشور (در خصوص نظارت بر اشخاص) و مواد ۸۱-۷۰۶ تا ۸۷-۷۰۶ این قانون به تفصیل، شرایط و ضوابط عملیات نفوذ را بیان کرده‌اند. بر طبق ماده ۸۱-۷۰۶ قانون ذکرشده، در صورتی که ضرورت تحقیق یا رسیدگی در خصوص یکی از جنایات یا

جنحه‌های موضوع ماده ۷۳-۷۰۶ (جرائم سازمان-یافته) ایجاب نماید، مأموران می‌توانند بعد از کسب اجازه از دادستان و تحت کنترل و نظارت خاص او به عملیات نفوذ در باندهای مجرمانه اقدام کنند. در ادامه نیز ضوابط و محدودیت‌های این اقدام بیان شده‌اند. یکی از ضوابط خاصی که مقنن فرانسه برای مأموران نفوذی قرار داده است، عدم مجوز ارتکاب جرم برای رفتارهای مأموران در حین اجرای عملیات نفوذ است. بر طبق ماده ۸۱-۷۰۶ ق.آ.د.ک این کشور، مأموران نفوذی در صورت ضرورت می‌توانند اقدامات مذکور در ماده ۸۲-۷۰۶ را انجام دهند، با این حال، این اعمال نمی‌توانند به‌عنوان محرکی برای ارتکاب جرم قرار گیرند (غلامی و همکاران، ۱۳۹۶، ۱۰۰). مهم‌ترین ضمانت اجرای این مسئله نیز بطلان اقدامات و تحقیقات صورت گرفته است. نکته‌ای که در اینجا باید به آن توجه داشت این است که «بستر و زمینه ضمانت اجرای بطلان ادله تحصیلی علاوه بر تضمین اصل صحت رسیدگی می‌تواند در نقض تضمینات پیش‌بینی شده در کنوانسیون اروپایی حقوق بشر نیز باشد. چراکه رویه قضایی در کشور فرانسه، تا حدودی با بطلان ادله تحصیلی به علت عدم رعایت تضمینات قراردادی، مخالف است» (فورمنت، ۲۰۰۷، ۵۳). لازم به یادآوری است که عدم رعایت اصل مشروعیت تحصیل دلیل، از مصادیق بارز تخلف انتظامی و قابل مجازات نیز دانسته شده است (تدین، ۱۳۸۷، ۹۴). بر اساس ماده ۱۴ ق.آ.د.ک فرانسه: «پلیس قضایی، کشف جرائم مذکور در قانون جزا، جمع‌آوری ادله و جست‌وجوی مرتکبین جرائم را بر عهده دارد و شعبه تحقیق نیز بر فعالیت آن‌ها نظارت می‌کند و در صورت ارتکاب جرم یا تخلف انضباطی (بدون خدشه به ضمانت

با احراز وقوع جرم، دادستان به عنوان مقام تعقیب، باید تصمیم خود را در مورد تعقیب دعوای عمومی اتخاذ کند. جایگاه دادستان در رسیدگی کیفری، بر حسب نظام سیاسی هر کشور، متفاوت است و بر حسب مورد، می‌تواند جایگاه اجرایی، قضایی یا شبه قضایی داشته باشد (صالحی و همکاران، ۱۳۹۷، ۲۳۰). در نظام حقوقی فرانسه، دادستان بخشی از وزارت دادگستری است و در عین حال، پایه قضایی دارد (کوشکی، ۱۳۸۷، ۷۴). بنابراین قضات دادسرا که به قضات ایستاده معروف هستند، توسط دولت تعیین می‌شوند (روستایی حسین‌آبادی و همکاران، ۱۳۹۵، ۳۲). در نظام حقوقی ایران، دادستان، بخشی از قوه قضائیه است و پایه قضایی دارد؛ لذا قضات دادسرا نیز توسط رئیس قوه قضائیه انتخاب می‌شوند.

در حقوق کیفری فرانسه، ق.آ.د.ک این کشور در مواد ۱۷۰ تا ۱۷۴-۱ و در مبحث دهم، ضمانت اجرای عام بطلان تحقیقات و اقدامات انجام شده را در صورت عدم رعایت تشریفات اساسی دادرسی در هر مرحله از رسیدگی (از جمله تعقیب جرم) پیش‌بینی نموده است که از مهم‌ترین مصادیق آن، می‌توان به بطلان قرار بازداشت موقت صادره از جانب «قاضی آزادی‌ها و بازداشت» در صورت عدم رعایت موازین قانونی از جانب وی اشاره نمود. احترام به اصل برابری متهم و دادستان در احضار شهود (که مصداقی از اصل برابری سلاح‌هاست) از طریق پیش‌بینی ضمانت اجرای کیفری جزای نقدی نیز نشان می‌دهد که قانونگذار فرانسوی، به لزوم کاستن از اختیارات گسترده‌ی نهاد دادسرا از طریق اعمال ضمانت اجرای متناسب قانونی، واقف بوده است. با این وجود، فقدان ضمانت اجرای صریح در ارتباط با دخالت غیرقانونی

اجراهای انتظامی که می‌توانند توسط مقامات عالی-رتبه به افسران و مأموران پلیس قضایی تحمیل شوند)، شعبه تحقیق می‌تواند آن‌ها را به‌طور موقت یا دائم از فعالیت در حوزه دادگاه تجدید نظر یا در کلیه سرزمین فرانسه منع نماید».

«در نظام کیفری ایران، احترام به اصل مشروعیت تحصیل دلیل، در اصل ۳۶ قانون اساسی به رسمیت شناخته شده و اجبار اشخاص به شهادت، اقرار یا سوگند، ممنوع و چنین ادله‌ای، فاقد ارزش و اعتبار دانسته شده است. همین سیاست با شفافیت تمام در ق.آ.د.ک ۱۳۹۲ نیز پذیرفته شده است. به‌موجب ماده ۶۰ این قانون، بازجویی‌های همراه با اجبار، اکراه، اغفال و فریب (توسط ضابطین دادگستری) بی‌اعتبار است. با وجود این، به دلیل عدم صراحت قانون‌گذار در ممنوعیت یا مشروعیت دام‌گستری (عملیات نفوذ) و به تبع آن عدم پیش‌بینی ضمانت اجرا، اتخاذ این رویکرد در رویه جاری ضابطان دادگستری و هم‌چنین مقامات قضایی، کماکان به چشم می‌خورد» (ربانی و همکاران، ۱۳۹۷، ۳۸۰). در بازجویی‌ها، اجبار یا اکراه متهم، استفاده از کلمات موهن، طرح سؤالات تلقینی یا اغفال‌کننده و سؤالات خارج از موضوع اتهام ممنوع است و اظهارات متهم در پاسخ به چنین سؤالاتی و هم‌چنین اظهاراتی که ناشی از اجبار یا اکراه است، معتبر نیست. تاریخ، زمان و طول مدت بازجویی باید در اوراق صورتمجلس قید شود و به امضا یا اثر انگشت متهم برسد.

۵-۵-۲. صحت رسیدگی در مرحله تعقیب جرم و تأثیر آن در شکل‌گیری ضمانت اجرا

از آنجا که مقررات مربوط به تحقیقات مقدماتی، جزء قواعد آمره بوده و مربوط به نظم عمومی است. بنابراین در صورت عدم رعایت آن‌ها، بایستی ضمانت اجرای مناسبی همچون بطلان تحقیقات، بر آن‌ها مترتب گردد (قاسمی، ۱۳۹۶، ۴۳).

در حقوق کیفری فرانسه، با نگاهی به اصلاحات و تغییرات انجام‌شده سال‌های اخیر در ق.آ.د.ک و هم-چنین قانون جزای این کشور، این نکته به‌وضوح ملموس است که سمت و سوی اصلاحات شکلی و گاه ماهوی انجام‌شده، عمدتاً ناظر به مرحله تحقیقات مقدماتی است و قانون‌گذار فرانسوی، تلاش نموده تا با الهام از مفاد کنوانسیون اروپایی حقوق بشر، به تضمین هرچه بیشتر اصل صحت و قانونی بودن رسیدگی کیفری (بالاخص در مرحله تحقیقات مقدماتی)، مبادرت ورزد. در این نظام حقوقی، مأموریت تحقیقاتی بازپرس، بسیار وسیع و گسترده است. تا پیش از اصلاحات انجام‌شده سال ۲۰۰۰ میلادی در قانون آئین دادرسی کیفری این کشور، بازپرس (قاضی تحقیق) می‌توانست به کلیه اقدامات تحقیقی که او برای کشف حقیقت، مفید ارزیابی می‌کند، اقدام نماید. این تحقیقات خواه به نفع یا ضرر شخص، انجام می‌شد (بوریکان؛ آن ماری، ۱۳۹۱، ۱۳). بر اساس اصلاحات صورت‌گرفته سال ۲۰۰۰، اختیارات بازپرس به شدت کاهش و اختیارات طرفین افزایش یافت. برای مثال بازپرس فرانسوی در شرایط فعلی، تحت نظارت قضایی شعبه‌ای از دادگاه تجدید نظر یا قاضی آزادی‌ها و بازداشت قرار گرفته و تصمیمات ناقض حقوق اساسی افراد از جانب وی باید به تأیید این مقامات قضایی ناظر برسد (عبدی و همکاران، ۱۳۹۹، ۱۷۲). در واقع می‌توان گفت که

مقام تعقیب در امر تحقیق با وجود عدم حذف مقام قاضی تحقیق (بازپرس) را می‌توان نقطه ضعف نظام دادرسی کیفری فرانسه در این راستا قلمداد نمود.

در حقوق کیفری ایران، هرچند در ارتباط با تضمین صحت رسیدگی در مرحله تعقیب جرم، ضمانت اجرایی به‌طور صریح مورد توجه قانون‌گذار قرار نگرفته است؛ اما نشانه‌هایی از پذیرش ضمنی آن در قوانین جاری از جمله ق.آ.د.ک ۱۳۹۲ دیده می‌شود (ربانی و همکاران، ۱۳۹۷، ۳۸۰). به‌عنوان نمونه، اشاره به ضمانت اجرای بی‌اعتباری تحقیقات در مواد ۳۰ و ۶۰ و تجویز نقض آرای صادره بر مبنای ادله و تحقیقات بی‌اعتبار به مراجع عالی قضایی در تبصره ماده ۴۵۵ و همچنین بند (ب) ماده ۴۶۴، نشان‌دهنده این است که امر مزبور، قابلیت تسری به همه مواردی که صحت رسیدگی کیفری در آن خدشه‌دار شده را دارا می‌باشد.

۵-۲-۳. صحت رسیدگی در مرحله تحقیقات مقدماتی و تأثیر آن در شکل‌گیری ضمانت اجرا

در اهمیت مرحله تحقیقات مقدماتی، ذکر این نکته کافی است که صدور قرار مجرمیت یا منع و موقوفی تعقیب در این مرحله، سرنوشت یک محاکمه را تعیین می‌کند. علاوه بر این، امروزه به دلایلی همچون افزایش ترافیعی شدن مرحله مزبور، عدم استطاعت اکثریت متهمین در انجام و ارائه دفاعیات مؤثر، کثرت اشتباهات قضایی و تضییع و تحدید حقوق متهمین در آن و در نهایت بروز اطاله دادرسی، نظر عمده نظام‌های قانون‌گذاری بر لزوم پیش‌بینی ضمانت اجرای مؤثر به‌منظور تضمین صحت رسیدگی در این مرحله کلیدی و تأثیرگذار از دادرسی کیفری است.

نمود» (ساقیان . همکاران، ۱۴۰۰، ۱۵۴). در حقوق کیفری ایران، یکی از مصادیقی که به‌طور جدی، قابلیت زیر سؤال بردن صحت رسیدگی کیفری در مرحلهٔ تحقیقات مقدماتی را دارد، توسعهٔ اختیارات مقام تعقیب (دادستان) در این مرحله است.

۵-۲-۴. صحت رسیدگی در مرحلهٔ صدور حکم و تأثیر آن در شکل‌گیری ضمانت اجرا

از آنجایی که مرحلهٔ رسیدگی و صدور حکم در محکمه، آخرین مرحله از فرآیند دادرسی کیفری است و تلاش‌های صورت‌پذیرفته در مراحل پیشین (اعم از کشف و تعقیب جرم و همچنین تحقیقات مقدماتی) در این مرحله به بار نشسته و آثار و نتایج خود را عیان می‌سازد، بنابراین بایستی نسبت به اصولی همچون صحت رسیدگی و همچنین رعایت قانون‌مندی در این مرحله، حساس بود و در قبال نقض آن‌ها، به پیش‌بینی ضمانت اجرای متناسب و در عین حال بازدارنده، مبادرت ورزید.

یکی از مهم‌ترین بایسته‌ها به‌منظور حصول صحت رسیدگی در مرحله رسیدگی و صدور حکم، لزوم علنی بودن آن به‌مثابه یک قاعدهٔ عام می‌باشد. در حقوق کیفری فرانسه با وجود عدم تصریح قانون اساسی به علنی بودن رسیدگی کیفری، لزوم رعایت آن در ق.آ.د.ک این کشور مورد تصریح واقع گردیده است. همچنین علی‌رغم فقدان ضمانت اجرای صریح در قبال نقض اصل مزبور در قانون اخیرالذکر، قانون جزای این کشور عدم رسیدگی علنی بدون دلیل موجه قانونی را در زمرهٔ «جرائم علیه عدالت قضایی» قلمداد نموده و ضمانت اجرای کیفری بر آن، مترتب نموده است. قانون‌گذار فرانسوی در عین حال،

رویکرد قوانین جدید دادرسی کیفری فرانسه، بازپرس را به یک مقام صرفاً تقاضادهنده تبدیل کرده است (هاجسون، ۲۰۱۰، ۱۳۶۵). علاوه‌بر عدم تأیید مقامات قضایی ناظر که می‌تواند به‌عنوان ضمانت اجرایی در قبال اعمال و تصمیمات غیر قانونی بازپرس قلمداد گردد، قانون‌گذار فرانسوی به‌منظور تضمین صحت رسیدگی در مرحلهٔ تحقیقات مقدماتی، مبادرت به جرم‌نگاری و تعیین ضمانت اجرا برای اعمالی نموده است که (صرف نظر از سمت مرتکب آن) موجب انجام تحقیقات بی‌فایده توسط قاضی تحقیق در این مرحله می‌گردند. به‌عنوان نمونه، مادهٔ ۲-۴۳۴ قانون جزای این کشور مقرر داشته است: «اعلام کذب مربوط به جنایت یا جنحه به مقام قضایی یا اجرایی که منجر به آن گردد که مقامات قضایی، تحقیقات بی‌فایده‌ای را انجام دهند مستوجب شش ماه حبس و هفت هزار و پانصد یورو جزای نقدی است».

«علاوه‌بر آنچه گفته شد، ق.آ.د.ک فرانسه در مواد ۱۷۰ تا ۱۷۴-۱ و در مبحث دهم آن قانون، ضمانت اجرای عام بطلان تحقیقات انجام‌شده را در صورت عدم رعایت تشریفات اساسی دادرسی (از جمله در مرحلهٔ تحقیقات مقدماتی) را پیش‌بینی نموده است. هرچند اعمال ضمانت اجرای مزبور، زمانی است که اقدام صورت گرفته، باعث لطمه و ضرر به منافع یکی از طرف‌های دعوی شده باشد. بنابراین در مواردی که نقض تشریفات قانونی، کم‌اهمیت به نظر می‌رسد و یا اینکه این لطمه، در ادامه جبران و ترمیم گردد. به‌نحوی که حقوق طرف‌های دعوی در شرایط مشابه با آنچه قانون پیش‌بینی کرده است، تضمین گردد، نمی‌توان اقدام انجام‌شده را باطل تلقی

حکم، قابلیت نقض صحت دادرسی را در این مرحله داشته و می‌توانند با ضمانت اجرای بطلان و بی-اعتباری مواجه گردند، می‌توان به موارد ذیل، اشاره نمود: عدم ارسال تصویر کیفرخواست برای متهم و یا سلب حق دسترسی به پرونده جهت تدارک دفاع (مواد ۳۴۲ و ۳۵۱)، رسیدگی بدون حضور وکیل تسخیری متهم در جرائم موضوع بندهای (الف) تا (ت) ماده ۳۰۲، عدم استماع دفاعیات وکیل متهم در موارد عدم حضور متهم در جلسه دادگاه (ماده ۳۵۰)، پرسش از متهم راجع به قبول یا رد اتهام انتسابی بدون اینکه دادستان یا نماینده وی، دلایل خود را برای اثبات اتهام انتسابی ارائه نموده باشند (ماده ۳۵۹) و عدم استماع دفاعیات متهم و وکیل او به-عنوان آخرین نفر پیش از اعلام ختم دادرسی و یا عدم رسیدگی به مطالب موجود در آخرین دفاع که مؤثر در کشف حقیقت است.

۶. نتیجه

یکی از بسترهای مهم شکل‌گیری ضمانت اجرای نقض دادرسی منصفانه، حمایت از حقوق دفاعی اشخاص (مشمول بر تفهیم اتهام، تفهیم حقوق، تماس با خانواده، دارا بودن وکیل، سکوت و ارائه آخرین دفاع) است. در ارتباط با تفهیم اتهام، در حقوق کیفری فرانسه، هم در قبال عدم تفهیم اتهام و هم در قبال تأخیر در تفهیم اتهام، ضمانت اجرا پیش‌بینی شده است. در حالی که در حقوق ایران، ضمانت اجرایی در قبال تأخیر در تفهیم اتهام، پیش‌بینی نشده است. در خصوص تفهیم حقوق، بازدارندگی ضمانت اجرای نقض حق مزبور در حقوق کیفری فرانسه (بی‌اعتباری دلیل یا تحقیقات انجام‌شده) از ضمانت اجرای مقرر در حقوق کیفری ایران (سه ماه

سخت‌گیری توأم با پیش‌بینی ضمانت اجرا را در ارتباط با لزوم توجیه تصمیمات و آرای صادره از جانب همه محاکم، الزامی ندانسته است؛ «به‌گونه‌ای که دادگاه‌های جنحه و خلاف، مکلف به توجیه تصمیمات و آرای خود هستند، در حالی که به موجب سنتی دیرینه، دادگاه‌های جنایی از ارائه هر گونه توجیه معافند و قضات این محاکم هرچند مکلفاند به احصای آنچه دلیل ارتکاب جرم محسوب شده، بپردازند؛ ولی اجباری به توجیه ارزیابی خود از ادله‌ای که منجر به اقناع وجدانی آن‌ها شده است، ندارند» (تدین، ۱۳۸۹، ۷۷). با توجه به آنچه گفته شد، به نظر می‌رسد که قانونگذار فرانسوی، توجه جامعی به بسترهای پیش‌بینی ضمانت اجرا در مرحله رسیدگی و صدور حکم به منظور تضمین صحت آن نداشته است. هرچند که اجرای تعهدات منطقه‌ای و بین‌المللی این کشور در چهارچوب اسنادی همچون کنوانسیون اروپایی حقوق بشر و نیز میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی تا حد زیادی نقیصه مزبور را مرتفع ساخته است.

در حقوق کیفری ایران، با وجود تصریح به لزوم علنی بودن دادرسی به‌مثابه یک اصل بنیادی در قانون اساسی، ق.آ.د.ک ۱۳۹۲ در قبال نقض این بایسته، ضمانت اجرای صریحی را مقرر ننموده است. با وجود این نقیصه، به نظر می‌رسد در رویه قضایی، در پرتو اصول راهبردی آئین دادرسی کیفری، امکان استناد به بطلان و بی‌اعتباری اقدامات در مواردی که صحت رسیدگی کیفری نقض می‌شود، وجود دارد و باید در راستای تقویت آن، گام برداشت (ساقیان و همکاران، ۱۴۰۰، ۱۲۵). از جمله مهم‌ترین بایسته-هایی که عدم انجام آن‌ها در مرحله رسیدگی و صدور

حقوق کیفری فرانسه در مرحله کشف جرم و به-منظور تضمین تحصیل ادله به طریق مشروع و قانونی، مبادرت به بیان تفصیلی شرایط و ضوابط عملیات نفوذ(دام‌گستری) و پیش‌بینی ضمانت اجرای بطلان اقدامات و تحقیقات صورت گرفته در صورت نقض شرایط و ضوابط مزبور نموده است. درحالی‌که در حقوق ایران، به‌دلیل عدم صراحت قانون‌گذار در ممنوعیت یا مشروعیت عملیات نفوذ(دام‌گستری) و به‌تبع آن عدم پیش‌بینی ضمانت اجرا، اتخاذ رویکرد مزبور در رویهٔ ضابطان و مقامات قضایی، کماکان به چشم می‌خورد. در خصوص مرحلهٔ تعقیب جرم، حقوق کیفری فرانسه، ضمانت اجرای عام بطلان تحقیقات و اقدامات انجام شده در صورت عدم رعایت تشریفات اساسی دادرسی در این مرحله را پیش‌بینی شده است. درحالی‌که در حقوق کیفری ایران، در ارتباط با تضمین صحت رسیدگی در مرحلهٔ تعقیب جرم، ضمانت اجرای صریحی پیش‌بینی نشده است. در مورد مرحلهٔ تحقیقات مقدماتی، اقداماتی همچون کاهش اختیارات بازپرس، نظارت مقام قضایی بر اقدامات وی و هم‌چنین جرم‌انگاری و تعیین ضمانت اجرا برای اعمال منجر به انجام تحقیقات بی‌فایده توسط قاضی تحقیق، به‌منظور تضمین صحت رسیدگی در این مرحله، انجام گردیده است؛ درحالی‌که در حقوق کیفری ایران، فقدان حساسیت قانون-گذار نسبت به صحت رسیدگی در مرحلهٔ تحقیقات مقدماتی، موجب عدم کفایت ضمانت اجرای مقرر در این مرحله گردیده است و در نهایت در ارتباط با مرحله رسیدگی و صدور حکم، در حقوق کیفری فرانسه، با تأکید بر علنی بودن رسیدگی به عنوان یکی از عوامل تضمین‌کننده صحت رسیدگی در مرحلهٔ صدور حکم، قانون جزای این کشور عدم

تا یک سال انفصال از خدمات دولتی برای ضابطین متخلف) بیشتر است. در مورد تماس با خانواده، در حقوق کیفری فرانسه، ضمانت اجرای عام بطلان تحقیقات و اقدامات انجام شده در قبال نقض حق مزبور، قابل اجرا است. درحالی‌که در حقوق ایران، ضمانت اجرایی برای آن مقرر نشده است. در ارتباط با دسترسی به وکیل نیز بازدارندگی ضمانت اجرای نقض حق مزبور در حقوق کیفری فرانسه(بطلان و بی‌اعتباری آراء و تصمیمات قضایی) از ضمانت اجرای مقرر در حقوق کیفری ایران(سه ماه تا یک سال انفصال از خدمات دولتی برای ضابطین متخلف و مجازات انتظامی درجهٔ هشت و سه برای بازپرس متخلف) بیشتر است. در خصوص حق سکوت، حقوق کیفری فرانسه، حق مزبور را به‌طور مطلق و فاقد استثنای قلمداد نموده است. درحالی‌که در حقوق ایران، هیچ وابستگی بین حق مزبور و اصل نفی خود اتهامی(به‌عنوان مبنای آن) دیده نمی‌شود. در مورد ارائهٔ آخرین دفاع، حقوق کیفری فرانسه، علاوه‌بر پیش‌بینی ضمانت اجرای عام بطلان تحقیقات و اقدامات انجام‌شده، در سطح رویهٔ قضایی نیز مبادرت به ایجاد سازوکاری به منظور بی‌اعتبار اعلام نمودن تحقیقات و اقدامات انجام‌شدهٔ بدون اخذ آن نموده است. درحالی‌که در حقوق کیفری ایران، ضمانت اجرای قانونی مشخصی در قبال نقض حق ارائهٔ آخرین دفاع، پیش‌بینی نشده است.

دیگر بستر مهم شکل‌گیری ضمانت اجرای نقض دادرسی منصفانه، صیانت از صحت رسیدگی کیفری مراحل مختلف آن(کشف جرم، تعقیب جرم، تحقیقات مقدماتی و رسیدگی و صدور حکم) است.

رسیدگی علنی بدون دلیل موجه قانونی را در زمره جرائم علیه عدالت قضایی، قلمداد نموده و ضمانت اجرای کیفری بر آن، مترتب نموده است. درحالی‌که در حقوق کیفری ایران، با وجود تصریح به لزوم علنی بودن دادرسی در قانون اساسی، قانون آئین دادرسی کیفری در قبال نقض این بایسته، ضمانت اجرای صریحی را مقرر ننموده است.

۷. سهم نویسندگان

همه نویسندگان مقاله حاضر به‌صورت برابر مشارکت داشته‌اند.

۸. تضاد منافع

در این پژوهش تضاد منافع وجود ندارد.

منابع

فارسی

- روستایی حسین‌آبادی، یاسر؛ علی‌نژاد، احمد، «استقلال قضایی پیش‌شرط دادرسی عادلانه (مطالعه تطبیقی قانون اساسی ایران و فرانسه)»، دو فصلنامه مطالعات حقوق بشر اسلامی، شماره ۱۱، ۱۳۹۵.

- ساریخانی، عادل؛ اکرمی سراب، روح‌الله، «مبانی فقهی حق بر اطلاعات»، فصلنامه حکومت اسلامی، شماره ۳، ۱۳۹۱.

- ساقیان، محمدمهدی؛ اسلامی، زهرا، «کاربردهای اصول راهبردی آئین دادرسی کیفری»، دو فصلنامه آموزه‌های حقوق کیفری، شماره ۲۲، ۱۴۰۰.

- سروش‌نژاد، اعظم؛ رضانی، احمد؛ عطاشنه، منصور، «بررسی تفهیم اتهام و ادله آن در آئین دادرسی کیفری با نگاهی به اصول اخلاقی»، فصلنامه اخلاق زیستی (ویژه‌نامه اخلاق زیستی و حقوق شهروندی)، شماره ۳۵، ۱۳۹۹.

- صالحی، جواد، «ارتباط حق سکوت متهم با اصل نفی خوداتهامی و ضمانت اجرای آن در حقوق کیفری ایران و رویه قضایی ایالات متحده»، نشریه علمی پژوهش‌های حقوق جزا و جرم‌شناسی، شماره ۱۵، ۱۳۹۹.

- صالحی، محمدخلیل؛ افراسیابی، علی، «جایگاه و حدود اختیارات دادستان در نظام رسیدگی کیفری ایران»، فصلنامه پژوهش حقوق کیفری، شماره ۲۵، ۱۳۹۷.

- عارفی، مرتضی؛ امیدی، جلیل، «مبانی و موقعیت وکالت از متهم در اسناد بین‌المللی و نظام عدالت کیفری ایران»، فصلنامه پژوهش‌نامه حقوق کیفری، شماره اول، ۱۳۹۸.

- عبدی، حسین؛ اردبیلی، محمدعلی، «بررسی تطبیقی نظارت قضایی در مرحله تحقیقات مقدماتی در دادرسی کیفری ایران و دیوان کیفری بین‌المللی»، نشریه حقوق جزا و جرم‌شناسی، شماره ۱۵، ۱۳۹۹.

- عزتی بهلولی، محمدعلی؛ سایبانی، علیرضا؛ ساقیان، محمدمهدی، «واکاوی مقارنه‌ای الزامات اصول مترقیانه حقوق بشری در عملکرد ضابطان با نگاهی به مبانی فقهی»، فصلنامه پژوهش‌های فقه و حقوق اسلامی، شماره ۵۷، ۱۳۹۸.

- آشوری، محمد؛ سپهری، روح‌الله، «بررسی تطبیقی مرحله تحت نظر در آئین دادرسی کیفری ایران و فرانسه»، فصلنامه آموزه‌های حقوق کیفری، شماره ۶، ۱۳۹۲.

- آقایی طوق، مسلم؛ لطفی، حسن؛ رستمی، ولی، دادرسی عادلانه در مراجع اختصاصی اداری ایران، چاپ دوم، تهران، انتشارات گرایش، ۱۳۹۲.

- بوریکن، ژاک؛ آن‌ماری، سیمون، آئین دادرسی کیفری، ترجمه عباس تدین، چاپ دوم، تهران، انتشارات خرسندی، ۱۳۹۱.

- تدین، عباس، «ارزش‌یابی ادله کیفری در نظام دادرسی ایران و فرانسه»، فصلنامه پژوهش‌های حقوق تطبیقی (مدرس علوم انسانی)، شماره ۲، ۱۳۸۹.

- تدین، عباس، «نظریه بطلان دلیل در فرآیند دادرسی کیفری (با تأکید بر حقوق فرانسه)»، فصلنامه تحقیقات حقوقی آزاد، شماره ۳، ۱۳۸۷.

- جعفری لنگرودی، محمدجعفر، مقدمه عمومی علم حقوق، چاپ ۳۶، تهران، انتشارات گنج دانش، ۱۴۰۱.

- خانی والی‌زاده، سعید، «حق برخورداری از وکیل در رسیدگی‌های اداری در ایران و فرانسه»، فصلنامه حقوق اداری، شماره ۱۷، ۱۴۰۱.

- دیوسالار، نادر؛ نجفی‌توانا، علی، «چالش‌های دفاع در حقوق کیفری ایران»، فصلنامه تحقیقات حقوقی، شماره ۹۲، ۱۳۹۹.

- ربانی، محمد؛ هوشیار، مهدی؛ راهگشای، امیرحسین، «مبانی و تضمینات اصل قانونمندی دادرسی در نظام کیفری ایران و کنوانسیون اروپایی حقوق بشر»، فصلنامه تحقیقات حقوقی تطبیقی ایران و بین‌الملل، شماره ۴۲، ۱۳۹۷.

- محمودی جانکی، فیروز؛ جلیل پیران، علی‌اکبر، «تفہیم اتهام در حقوق کیفری ایران و رویه دیوان اروپایی حقوق بشر»، دو فصلنامه مطالعات حقوق تطبیقی، شماره اول، ۱۴۰۰.

- مؤذن‌زادگان، حسنعلی؛ جهانی، بهزاد، «مطالعه تطبیقی حقوق خانواده متهم در فرآیند تحقیقات مقدماتی در ایران و فرانسه»، فصلنامه دیدگاه‌های حقوق قضایی، شماره ۶۹، ۱۳۹۴.

- میرمحمدصادقی، حسین؛ صبوری‌پور، مهدی؛ مرادیان، مجتبی، «آئین دادرسی حاکم بر جرائم اشخاص حقوقی در مرحله تحقیقات مقدماتی در حقوق ایران و فرانسه»، فصلنامه علمی دیدگاه‌های حقوق قضایی، شماره ۹۶، ۱۴۰۰.

لاتین

- Ambroise, asterot , oralie et Philippe Bonfils Procédure pénale, 1th edition, Paris, Presses Universitaires de France – PUF, 2011.

- Cassia, Paul , Dignité(s) une notion juridique insaisissable?, 1th edition, Paris, PublishersDaloz, 2016.

- Cornu, Gerad , Vocabulaire juridique, 13th edition, paris, Droit et Science politique, 2008.

- Furment, Francois , Procédure pénale, 7th edition, France, edition paradigm , 2007.

- Hodgson, Jacqueline , "The French Prosecutor in Question", Washington and Lee Law Review, No. 4, 2010.

- Silviu, Ștefan Petriman , Some Aspects of the Right to a Fair Trial from the Perspective of the European Convention on Human Rights, 1th edition, Beaja, Published by Scientia Moralitas Research Institute, 2019.

- غلامی، نبی‌اله؛ معظمی، شهلا، «رویکرد امنیت‌مدار به حقوق کیفری و رهیافت‌های آن در فرایند دادرسی کیفری (با تأکید بر حقوق کیفری ایران، فرانسه و ایالات متحده)»، نشریه پژوهش‌های حقوق جزا و جرم‌شناسی، شماره ۱۰، ۱۳۹۶.

- قاسمی، احسان، «تحولات حقوق دفاعی متهم در مرحله تحقیقات مقدماتی قانون آئین دادرسی کیفری ۱۳۹۲ با نگاهی به حقوق فرانسه»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، کاشان، دانشگاه کاشان، ۱۳۹۶.

- قاسمی مقدم، حسن، «تفہیم حقوق متهمان از سوی ضابطان دادگستری (با تأکید بر قانون آئین دادرسی مصوب ۱۳۹۲)»، دو فصلنامه پژوهش‌نامه حقوق کیفری، شماره ۲، ۱۳۹۴.

- قمی اوپلی، الهام، «حقوق متهم نزد ضابطین دادگستری در قانون آئین دادرسی کیفری ۱۳۹۲»، فصلنامه علمی- حقوقی قانون‌یار، شماره ۶، ۱۳۹۷.

- کوشکی، غلامحسن، «بررسی اختیارات و وظایف دادستان در آئین دادرسی کیفری ایران و فرانسه»، رساله دکتری، تهران، دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۸۷.

- گرامیان، عباس؛ کاظمی، قباد؛ قاسمی، مسعود، «اصول سیاست‌گذار تقنینی در سامان عدالت کیفری ایران نسبت به حقوق دفاعی متهم و نهاد وکالت»، فصلنامه علمی جامعه-شناسی سیاسی ایران، شماره ۴، ۱۳۹۹.

- گلدوست‌جویباری، رجب؛ میرکمالی، علیرضا؛ قبلی، ژاله، «نوآوری‌های آئین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ درباره حقوق دفاعی متهم در مرحله تحقیقات مقدماتی»، دو فصلنامه دانش و پژوهش حقوقی، شماره اول، ۱۳۹۷.

- محسنی، حسن؛ بهشتی‌پور، زینب، «پای‌بندی دادرسی الکترونیک به اصول بنیادین دادرسی با نگاهی تطبیقی به حقوق فرانسه»، مجله پژوهش‌نامه حقوق تطبیقی، شماره ۲، ۱۴۰۰.